



## The Motif of *The Girl in a Fur Coat* in the Arne-Thompson List and its Iranian and Arabic Narratives<sup>1</sup>

Somayyeh Al-Sadat Tabatabaie<sup>2\*</sup>

Received: 22/12/2021  
Accepted: 19/03/2022

\* Corresponding Author's E-mail:  
ss1363@kub.ac.ir

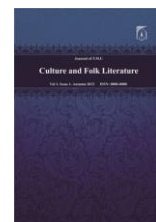
### Introduction

#### Research Background

Donkey skin type has not been studied in story critique studies in Iran, perhaps because some narrations refer to the taboo of incest. I did not find any background in Persian language works except for quoting and categorizing legends, and also in Arabic writings. However, several studies were found in English. Some of these studies analyze the motif in general; for example, *The Donkey Skin Folktale Cycle* (AT 510B) by Christine Goldberg Published in Magazine JAF (The Journal of American Folklore), and others express the writings of this type in a specific culture; for example, Story type 510B *Donkey Skin* in the polish fairy tradition, by Arena Jepnikowski published in Scientific Almanac Traditional Culture. Some also point to the taboo of incest in this type and look at it from different perspectives. For example, from the psychoanalytic perspective of Bettelheim or the feminist critique there is an article "The Princess in the Wooden Body: Israeli Oral

1. This research project is financially supported by Kosar Bojnourd University, contract No. 0009301618.

2. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Kosar Bojnourd University, Bojnourd, Iran.  
<http://www.orcid.org/0000-0003-2453-3832>



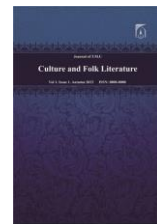
Versions of the Maiden in the Chest" (ATU 510B\*) in Light of Incest Victims' Blogs, a work by Ravit Raouf Man and Haya Milo in JAF.

### **Goals, questions, and assumptions**

Marzolf mentions sub-branches 510A and 510 B in the book of classification of Iranian stories and calls both of them *Aschenputtel*. This naming raises the first research question: Although each of these subcategories has a different name in the Arne-Thompson list, why did Marzolf choose a title for both subcategories? He seems to have identified subcategories 510A and 510B as one. This idea raises another question and that is why this unification? By answering this question, Marzolf's name can be called right or wrong, and if it is read incorrectly, it can be corrected. Beyond these questions, the study of these tales of the 510B type shows that this sub-branch itself is divided into several branches. This research, in addition to answering the questions posed on the Iranian and Arabic writings, puts the motif of a girl wearing a fur coat in action, and while introducing this type, tries to show its origin (a hypertext study based on Propp's pattern) and its different types (textual review).

### **The main discussion and conclusion**

Studies show that there are eighteen narrations about "*The Girl in a Fur Coat*" in Iran and fourteen basic narrations in the Arab countries of Egypt, Saudi Arabia, Morocco, Sudan, Palestine, Iraq and Jordan, along with a number of secondary narrations. It should be said that this type comes from a myth that considers father-daughter adultery as a divine and creative act, a myth that is related to the incestuous rituals. The father's insistence on this - and in some narrations the company of those around him - is rooted in knowing this action well, and the daughter's opposition and her escape is rooted in the later religious beliefs. One of the narrated escape routes is wearing animal



skins. It must be said that Marzolf's naming is incorrect. Although he found the type of "The Girl in a Fur Coat" in Persian tales, he deviated from what was mentioned in the Arne-Thompson list in naming sub-branch 510B, calling both sub-branches *Aschenputtel*. It is true that he followed the naming mentioned in the above list.

Motif-Spectrum of the 510B can be depicted based on the studied motifs in Iranian and Arabic narrations as follows:

***I. The girl is forced to run away from home:***

- A. The girl's father wants to marry her [sometimes someone else wants it];
- B. The mother intends to kill the girl at the instigation of the demon-husband.

***II. The girl seeks escape:***

- A. Provides a large object and hides in it. That object falls into the hands of the prince;
- B. The girl hides in a wooden dress and turns into a wooden statue;
- C. The girl hides in the skin of an animal;
- D. The girl runs away with her brother.

***III. The girl enters the prince's palace:***

- A. The prince takes the object that the girl is inside to his dormitory;
- B. The princess finds a wooden / fur-covered girl and takes her to the palace [or the queen's maids find her and take her to the palace];
- J. The prince finds the girl who is with his brother and takes her with him.

***IV. Prince falls in love with a girl:***

- A. The prince sees the girl hidden in the object and remembers her;
- B. The prince sees the girl without a wooden dress or fur and loses heart;



J. The prince becomes attached to the girl from the very beginning when he sees her near the spring.

**V. The prince marries the girl:**

This section has two branches:

A. Recognizing the girl and marrying her: Narrations are included in this branch that the girl has become another body (wooden mannequin / fur coat);

B. Putting behind a malicious conspiracy [fiancé] and marrying a girl: There are narrations in this branch that the girl has not become another body.

**VI. The end of the story**

A. Marriage to the prince after getting rid of a malicious fiancé;

B. Marriage to the prince and then the predatory nature of the father / mother of the girl (killing the girl child); helping the holy man / woman (reviving the child); recognizing the child by the prince and returning the girl to the palace;

C. In the narrations in which the girl joins the demon, the story ends with killing the demon [and sometimes the demon and the girl] by the brother.

According to what has been said, sub-branch 510 B can be divided into three types in Persian and Arabic tales. This category is based on the escape path that the girl chooses. Because how she escapes determines other legendary events. The subspecies of 510 B are as follows:

1-510B. The girl hidden in the object

2-510B Girl in a fur coat / wooden sculpture

3-510B Daughter and brother

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۰، شماره ۴۴، خرداد و تیر ۱۴۰۱

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23454466.1401.10.44.4.9

## تیپ دختر پوستین‌پوش در فهرست آرنه - تامپسون

### و بررسی روایت‌های ایرانی و عربی آن<sup>۱</sup>

سمیه‌السادات طباطبایی\*<sup>۲</sup>

(دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۱ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۸)

#### چکیده

«دختر پوستین‌پوش» نام تپیی است که در آن دختری از آزار پدر می‌گریزد. او برای گریز راه چاره‌ای می‌جوید و چاره را در پوستینی می‌یابد که از سر تا به پایش را بپوشاند. این تیپ که در فهرست آرنه - تامپسون با شماره 510B کلاسه شده و «پوست الاغ» نام دارد در طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی «خاکسترنشین» و در طبقه‌بندی قصه‌های عربی «پیراهنی مانند آفتاب، پیراهنی مانند ماه و پیراهنی مانند ستارگان» نام دارد. از آنجا که تیپ یادشده چندان میان پژوهشگران ادبیات مردمی ایران زمین شناخته‌شده نیست جستار پیش‌رو می‌کوشد آن را شناسانده و افزون‌براین با بهره‌گیری از مجموعه آثاری که در آن قصه‌های مردمی ایران و نیز سرزمین‌های مصر، عربستان، مراکش، سودان، فلسطین، عراق و اردن گرد آمده، روایت‌های ایرانی و عربی‌اش را بررسی تا دریابد این روایت‌ها را به چند دسته می‌توان تقسیم کرد. بررسی‌های انجام‌گرفته نشان می‌دهد که برمبنای راه چاره دختر برای گریز از خان‌ومان پدری می‌توان

۱. این پژوهش از طرف دانشگاه کوثر بجنورد با شماره قرارداد **NO.0009301618** حمایت شده است.

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه کوثر بجنورد، بجنورد، ایران

\*sst1363@kub.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-2453-3832>

روایت‌های این تیپ را به سه دسته تقسیم کرد: ۱. 510B. دختر پنهان‌شده در شیء؛ ۲. 510B. دختر پوستین‌پوش/آدمک چوبی؛ ۳. 510B. دختر و برادرش. علاوه‌براین پژوهش حاضر با تکیه بر الگوی فرامتنی پراپ در پی یافتن باورها و آیین‌های سازنده «دختر پوستین‌پوش» است. اسطوره و آیین‌های یافت‌شده در کیش زروان و مزدپرستی را می‌توان خاستگاهی برای این تیپ در قصه‌های ایرانی دانست، چراکه از آمیزش اهورامزدا با مادر، خواهر و دختر خود یاد کرده و «خویدوده» را کنشی آیینی و سپند می‌داند.

**واژه‌های کلیدی:** قصه پریان، تیپ دختر پوستین‌پوش، تیپ 510B، آدمک چوبی، چلچراغ

طلا، قهرمان - قربانی و قهرمان - جست‌وجوگر، الگوی فرامتنی پراپ.

#### ۱. مقدمه

تیپ ۵۱۰ در فهرست آرنه - تامپسون (ARU) سیندرلا و پوست الاغ نام دارد. این عنوان دربردارنده دو موتیف است که هریک زیرشاخه‌ای از این تیپ را شکل می‌دهند: شاخه 510A بر تیبی دلالت دارد که به نام سیندرلا یا همان خاکسترنشین شناخته می‌شود و شاخه 510B بر تیبی به نام پوست الاغ. گرچه موتیف سیندرلا به فضل انیمیشن آن برای هر خرد و کلانی نام‌آشناست<sup>۱</sup>، ولی شاخه دیگر این تیپ چنین نیست؛ و از اهداف جستار پیش‌رو آن است که در راستای شناساندنش گامی بردارد. تیپ 510B بازگوکننده داستان دختری است که از آزار پدر می‌گریزد. او برای گریز راه چاره‌ای می‌جوید و گزیر را در جامه‌ای از پوست/چوب یا شیئی می‌یابد که در آن پنهان شود. چون از دیار پدری دور می‌شود به قصر شاهزاده‌ای راه می‌یابد که سرانجام همسر او خواهد شد. آرنه ذیل این زیرشاخه از تیپ 510B به افسانه‌هایی از آلمان، یونان، انگلستان/بریتانیا، ارمنستان، ایتالیا و فرانسه استناد کرده است. افزون‌براین‌ها از افسانه شاهدخت پوستین‌پوش از کتاب *Arab Folktales* هم یاد شده‌است. جست‌وجوهای

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

نگارنده حاکی از آن است که علاوه بر افسانه یادشده از مصر قصه‌های دیگری از همین کشور و دیگر سرزمین‌های عربی در دست است که با تیپ مذکور پیوند دارند. در ایران‌زمین نیز روایت‌های فراوانی از تیپ 510 و هر دو زیرشاخه آن ثبت شده است. مارزلف در کتاب *طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی* از زیرشاخه‌های 510A و 510B یاد کرده و هر دو را «Aschenputtel» [خاکسترنشین] می‌نامد. این نام‌گذاری نخستین پرسش پژوهش را پیش می‌کشد: گرچه هر یک از این زیرشاخه‌ها در فهرست آرنه - تامپسون نام متفاوتی دارند، چرا مارزلف یک عنوان برای دو زیرمجموعه از یک تیپ برگزیده است؟ گمان می‌شود وی زیرشاخه‌های 510A و 510B را یکی دانسته است و هم‌اکنون بر هر دو یک نام نهاده است. این انگاره پرسش دیگری را برمی‌انگیزد و آن چرایی این یکسان‌پنداری است. بررسی روایت‌های برجامانده از هر دو تیپ حکایت‌گر رشته‌های پیوند میان آن دو است، ولی این رشته‌ها چنان هستند که بتوان یکی را در دل دیگری جا داد؟ با پاسخ بدین پرسش می‌توان نام‌گذاری مارزلف را صواب یا خطا خواند و اگر نادرست خوانده شد در پی تصحیح آن برآمد. فراتر از پرسش‌های یادشده کاویدن افسانه‌های مرتبط با تیپ 510B نشان می‌دهد که این زیرشاخه خود به چند گونه تقسیم می‌شود. برخی از این گونه‌ها با بخش‌هایی از تیپ 510A در پیوندند که بررسی آن‌ها روشن می‌کند چرا این دو تیپ در فهرست آرنه - تامپسون هم‌شماره‌اند.

این پژوهش در کنار پاسخ‌دهی به پرسش‌های بیان‌شده بر تحریرهای ایرانی و عربی از موتیف دختر پوستین‌پوش انگشت نهاده و ضمن شناساندن این تیپ می‌کوشد خاستگاه آن را نمایانده (بررسی فرامتنی براساس الگوی پراپ) و گونه‌های متعدد این تیپ را برشمرد (بررسی متنی). برای برآوردن این هدف یافتن افسانه‌های مرتبط بیش‌وپیش از هر چیز اهمیت دارد. یافتن افسانه‌های ایرانی به یاری این آثار انجام شد:

مجموعه ۱۹ جلدی فرهنگ افسانه‌های مردم ایران که به همت علی اشرف درویشیان و رضا خندان گرد آمده است؛ مجموعه ۷ جلدی افسانه‌های ایرانی از آن محمد قاسم‌زاده و مجموعه ۱۰ جلدی افسانه‌های خراسان که حمیدرضا خزاعی گردآورنده آن است. البته از تک‌آثاری همچون توپوزقلی میرزا و قصه‌های مشدی‌گلین‌خانم و... نیز استفاده شده است. برای یافتن افسانه‌های عربی از منابعی بهره گرفته شده که حسن‌الشامی، فولکلورپژوه عرب، ذیل تیپ 510B از آن‌ها یاد کرده است. او در کتاب *Types of the folktale in the Arab world* پس از ذکر تیپ پیراهن زرین، پیراهن سیمین و پیراهنی از ستاره به تحریرهای آن در سرزمین‌های گوناگون عربی اشاره می‌کند. افزون‌براین از دیگر اثر این پژوهنده عرب به نام *Folk traditions of the Arab world: a guide to motif classification* و *Motif classification* نیز استفاده شده است. همچنین صد شماره از مجله *الفنون الشعبیه* که بخشی ویژه برای ثبت قصه‌های مردمی دارد بررسی شده و نیز ۵۵ شماره از مجله *الثقافة الشعبیه* و این افزون بر تک‌آثاری است که افسانه‌های عربی را گردآورده‌اند. پس از گردآوری افسانه‌های مرتبط، بازگفت‌های ایرانی و عربی دسته‌بندی خواهند شد تا علاوه بر آشکار شدن شباهت‌ها و تفاوت‌ها، رشته‌های پیوند میان دو زیرشاخه تیپ 510 نمایان شود.

## ۲. پیشینه پژوهش

تیپ پوست الاغ در مطالعات نقد قصه در ایران مورد واکاوی و تحلیل قرار نگرفته است. شاید بدان سبب که روایت‌هایی از آن تابوی زنا با محارم را می‌شکند. در آثار فارسی‌زبان جز نقل و دسته‌بندی افسانه پیشینه‌ای نیافتیم و نیز در عربی‌نوشته‌ها، ولی پژوهش‌هایی چند به زبان انگلیسی یافت شد. برخی از این پژوهش‌ها نقش‌مایه مذکور را در مجموع برمی‌رسند؛ مثلاً مقاله « *The Donkey Skin Folktale Cycle (AT*



تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

(510B) نوشته کریستین گلدبرگ که در مجله *JAF (The Journal of American Folklore)* منتشر شده است؛ و برخی دیگر به بیان تحریرهای این تیپ در فرهنگی مشخص می‌پردازند، مانند « Story type 510B "Donkey Skin" in the polish fairy tradition » به قلم آرنا ژپنیکوسکی منتشر شده در مجله *Scientific Almanac Traditional Culture*. هم‌چنین شماری نیز بر تابوی زنا با محارم در این تیپ انگشت نهاده و آن را از زوایای گوناگون می‌نگرند؛ مثلاً از دیدگاه روان‌کاوانه که بتل‌هایم در *افسون افسانه‌ها* بدان نظر دارد یا نقد فمینیستی در مقاله *"The Princess in the Wooden Body": Israeli Oral Versions of "The Maiden in the Chest"* میلو در نشریه *JAF*. نکته مهم آنکه این جستار بر روایت‌های ایرانی و عربی این تیپ نظر دارد؛ سویه‌ای که در پژوهش‌های مذکور دیده نمی‌شود.

### ۳. پیکره پژوهش

تیپ 510B روایتگر داستان دختری است که از خواست پدر برای ازدواج با وی می‌گریزد. او به یاری جامه‌ای پوستین یا چوبین از خان‌ومان خود گریخته و به شهری دیگر پناه می‌برد و در آنجا با شاهزاده ازدواج می‌کند. بنابر یافته‌ها می‌توان هر روایت را به شش خویشکاری تقسیم کرد: *گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*  
*رتال جامع علوم انسانی*  
خویشکاری یکم: بخش آغازین افسانه که چپستی و چرایی آزار پدر را شامل می‌شود؛

خویشکاری دوم: چاره‌اندیشی و گریز دختر؛

خویشکاری سوم: دیدار با شاهزاده و راه‌یابی به منزلگاه او (یا واژگونه آن: راه‌یابی

به قصر و دیدار با شاهزاده)؛

خویشکاری چهارم: رخدادی که به ازدواج با شاهزاده می‌انجامد؛

خویشکاری پنجم: دسیسه دشمن دختر و نجاتش از شر بدخواه؛<sup>۲</sup>  
 خویشکاری ششم: فرجام داستان و گردآمدن [دوباره] شاهزاده و دختر.  
 باتوجه به تعدد روایت‌ها برای آن‌که بررسی هر خویشکاری آسان‌تر انجام شود در ابتدا روایت‌های ایرانی و عربی یافت‌شده را نام می‌بریم و شماره‌ای را به هریک اختصاص می‌دهیم؛ شماره‌ای که در استناد به قصه از آن استفاده خواهد شد.

جدول ۱: افسانه‌های ایرانی و عربی

**Table1: Persian and Arabic legends**

شماره	نام افسانه	شهر/کشور	منبع
۱	دختر چلچراغ	نیشابور	خزاعی، ۱۳۷۹، ج. ۲/ص. ۱۳۹
۲	طوطی چینی	طیس	همان، ج. ۱۰/ص. ۱۲۵
۳	دختر چل‌گریون	تربت حیدریه	همان، ج. ۵/ص. ۹۱
۴	شاه‌عباس	نیشابور	همان‌جا، ص. ۱۲۱
۱-۴	داستان تولد شاه‌عباس	ایران	الولساتن، ۱۳۹۸، ص. ۶۸
۵	پادشاه و دختر تاجر	نیشابور	خزاعی، ۱۳۷۹، ج. ۳/ص. ۱۴۹
۶	گل محمدی و هفت‌سر و شش درخت بید	از افسانه‌های شمال	قاسم‌زاده، ۱۳۹۸، ج. ۴/ص. ۴۳۳
۱-۶	شش درخت بید	بیرجند	خزاعی، ۱۳۷۹، ج. ۹/ص. ۳۷۷
۷	دختر کفش طلا	تربت حیدریه	همان، ج. ۵/ص. ۴۹
۸	زیتون	نیشابور	همان، ج. ۳/ص. ۹۵
۹	انارخاتون	آذربایجان	قاسم‌زاده، ۱۳۹۸، ج. ۱/ص. ۲۰۷
۱-۹	خانم‌ناری	فارس	همان‌جا، ص. ۴۱۲
۱۰	شاهزاده و آهو	ایران	انجوی، ص. ۱۸۵
۱۱	پادشاهی که دخترهایش را می‌کشت	کهگیلویه و بویراحمد	قاسم‌زاده، ج. ۳/ص. ۶۲۴
۱-۱۱	خواهر ملک‌احمد	افسانه‌ای بختیاری	همان‌جا، ص. ۶۴۷

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

۲-۱۱	حکایت از بین بردن نسل دختر	ایران	الول ساتن، ۱۳۷۴، ص. ۳۴۵
۳-۱۱	ملک جمشید و خسرو دیوزاد	ایران	الول ساتن، ۱۳۹۸، ص. ۷۴
۱۲	پی سوز و شاهزاده	فارس	درویشیان و خندان، ۱۳۸۱، ج. ۲/ص. ۳۹۵
۱-۱۲	چلچراغ طلا	نیشابور	همان، ج. ۳/ص. ۳۵۳
۲-۱۲	پی سوز طلا	کرمان	همان، ج. ۱۰/ص. ۱۹۷
۳-۱۲	پیر سوک طلا	از افسانه‌های جنوب	همان، ج. ۲/ص. ۳۵۷
۱۳	دختر پیراهن چوبی	آذربایجان	قاسم‌زاده، ۱۳۹۸، ج. ۵/ص. ۲۲۷
۱-۱۳	آدم چوبی	نیشابور	خزاعی، ۱۳۷۹، ج. ۲/ص. ۹
۲-۱۳	دختر دست‌وپاچوخی	بوشهر	جهازی، ۱۳۸۱، صص. ۳۲۵-۳۲۱
۱۴	سماور طلا	مازندران	درویشیان و خندان، ۱۳۸۰، ج. ۷/ص. ۱۹۹
۱۵	سنگ پا به سرزنان	ایران	انجوی، ۱۳۹۴، ص. ۲۹۵
۱۶	شتر زرین	ایران	درویشیان و خندان، ۱۳۸۰، ج. ۸/ص. ۴۳۱
۱۷	دختر یهودی	اشکوربالا	سادات اشکوری، ۱۳۵۲، ص. ۱۱۶
۱۸	لله پوستینی	افغانستان	رحمانی، ۱۳۷۴، صص. ۲۳۶-۲۲۶
۱-۱۸	دختر نمدپوش	شهر: گرگان / روستا: شاهکوه	راوی: سلیمه حسینی؛ خانه‌دار؛ ۵۶ ساله
۱۹	هیالانه	مصر	کمال، ۱۹۹۹، ص. ۲۶۶
۲۰	جُلیدَه [دخترک پوستین پوش]	مصر	فرج، ۱۹۷۵، ص. ۱۰۱
۲۱	شاطر محمد	مصر	مجلة الفنون الشعبية، شماره ۳۸ و ۳۹، ص. ۱۰۹

۲۲	خشیبون [دختر چوبین]	اردن	الجبور، ۲۰۱۷، صص. ۱۰۲-۱۰۵
۱-۲۲	دختر چوبین	مراکش	شاکر، بی تا، ج. ۱/ص. ۱۶۴
۲-۲۲	دختری با پیراهنی از نخل	سودان	Al-Shahi & Moore, 1978, p. 118
۲۳	ست الحسن والجمال [بانوی حسن و جمال]	مصر	مجلة الفنون الشعبية، شماره ۴۹، ص. ۵۴
۲۴	حب الرمان [ناردانه]	مصر	همان، شماره ۷۲ و ۷۳، ص. ۱۶۱
۲۵	الست عجب [شگفت بانو]	مصر	همان، شماره ۸۴، ص. ۱۴۹
۲۶	پادشاه مجوس و دخترش	عربستان	الجهيمان، ۲۰۰۰، ج. ۴/ص. ۶۹
۲۷	خیانت در امانت	عراق	الشویلی، ۱۹۸۶، ص. ۸۸
۲۸	دختر گونی پوش	فلسطین	Muhawi & Kanaana, 1989, p. 125
۲۹	ودالنمیر و دخترش	سودان	Al-Shahi & Moore, 1978, p. 61
۳۰	دختر سلطان	سودان	ibid, p.143
۳۱	جولیده [ژولیده]	مصر	Bushnaq, 1986, p. 193
۳۲	بازرگانی که می خواهد با دخترش ازدواج کند	مراکش	Amos, 2007, vol.3/p. 439

پس از برشمردن افسانه‌های یافت شده باید به بررسی متنی و فرامتنی آن‌ها پرداخت. در ادامه نخست با تکیه بر الگوی فرامتنی پراپ در ریشه‌یابی قصه‌های پریان خاستگاه اسطوره‌ای - آیینی تیپ مذکور را یافته و در گام بعد به بررسی مضمونی و ساختاری روایت‌های آن می‌پردازیم.

### ۳-۱. واکاوی فرامتنی تیپ دختر پوستین پوش

پراپ در بررسی فرامتنی افسانه‌های پریان<sup>۳</sup> بر این باور است که قصه پریان برآمده از صورت‌های بنیادی و صورت‌های فرعی است. یک قصه صورت‌های بنیادی‌اش را از

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

دین و صورت‌های فرعی‌اش را از زندگی روزمره وام می‌گیرد. البته مراد از دین، دین قدیمی و مرده است نه آنچه قصه‌گو بدان باور دارد و همین نکته وجه اختلاف قصه‌پریان و اسطوره است. دین خاستگاه این هردو است، ولی اسطوره روایتی است مقدس از دینی زنده که آیینی آن را همراهی می‌کند؛ حال آنکه قصه‌پریان سپند نیست و از همراهی آیین نیز بی‌بهره است. بدین سبب پراپ اسطوره را از قصه‌پریان کهن‌تر می‌داند. او معتقد است تا زمانی که اسطوره زنده است قصه‌پریان از دل آن زاده نمی‌شود، چراکه ساختارهای اجتماعی پدیدآورنده هر یک با دیگری متفاوت است (see: Propp, 1997, pp. 87-84). وی قصه‌بابا یا گا<sup>۴</sup> و کلبه جنگلی‌اش را با آن بخش از ریگ‌ودا می‌سنجد که به بانوی جنگل (ارانیانی)<sup>۵</sup> می‌پردازد تا نشان دهد چگونه روایت دینی (اسطوره) به قصه‌پریان بدل می‌شود و نیز ضرورت بررسی‌های تطبیقی را در این حوزه معلوم سازد. او نشان می‌دهد که صورت بنیادین منزلگاه بخشنده (بابا یا گا) کلبه‌ای است در جنگل که روی پاهای مرغ می‌چرخد، اما این صورت بنیادین، به‌مانند هر صورت بنیادین دیگر، از رهگذر کاهش، افزایش، تحریف، واژگونی، تشدید، تخفیف و جانشینی به صورت‌های فرعی تبدیل می‌شود (see: ibid, pp.89-95). گفتنی است که زندگی روزمره نمی‌تواند ساخت کلی قصه‌پریان را دگرگون سازد، ولی انبوهی از پدیده‌های نو بدان می‌افزاید که جایگزین واقعیت‌های قدیم می‌شوند. پراپ افزون بر اسطوره، آیین‌ها و آداب دینی را هم از سرچشمه‌های داستان پریان می‌داند. او پیوند میان قصه‌پریان و آیین‌های دینی کهن را به سه دسته تقسیم می‌کند. در دسته نخست که البته بسیار نادرست قصه‌پریان کاملاً با آیین دینی منطبق است؛ مثلاً آنجا که دختر استخوان‌های گاو را دفن می‌کند از آیینی همسان نشان دارد که استخوان حیوان [مقدس] را نه می‌خوردند و نه رها می‌کردند، بلکه آن را به خاک می‌سپردند. در دسته

دوم بازگفت آیین‌های دینی کهن در قصه پریان با دگرگونی همراه است. برای مثال قهرمان خویشتن را در پوست اسب یا گاو می‌دوزد تا پرنده‌ای او را برگرفته و به سرزمینی دوردست ببرد، چراکه بی‌یاری پرنده بدانجا راه نمی‌یابد. این بن‌مایه برآمده از رسمی دینی است که طی آن مردگان را در پوست حیوان می‌دوختند تا به سرزمین مردگان برسند. در قصه پریان همین کار به قهرمان قصه کمک می‌کند به سرزمینی برسد که آدمیان [زنده] را بدان راه نیست. در دسته سوم گرچه ظاهر آیین دست‌نخورده باقی‌مانده، ولی معنایی خلاف آنچه که پیش از این داشته بر آن بار شده است. در بسیاری از قصه‌ها قهرمان دختر را از چنگال اژدها نجات می‌دهد. به باور پراپ این بن‌مایه یادآور آیینی است که طی آن دوشیزه‌ای پیشکش رودخانه‌ای می‌شد. تا آن زمان که آیین قربانی کردن دختر پابرجا بود در آزادکننده‌ی وی نه تنها به چشم قهرمان نگریسته نمی‌شد، بلکه چه بسا به جرم توهین به مقدسات جان می‌باخت. این آیین زمانی به قصه پریان راه می‌یابد که برافتاده و برخلاف قبل دیگر ستوده نیست (-ibid, pp.105 see: 107). پراپ درنهایت از پیوند میان قصه پریان و اسطوره و آیین‌های دینی کهن به این نتیجه ارزشمند می‌رسد که گاه می‌توان از خلال قصه پریان آن روایت و آیین دینی را بازشناخت که در گذر زمان از یادها رفته‌است؛ به‌دیگر بیان داستان پریان منبعی می‌شود برای بازیابی اسطوره و آیین (ibid, p.108).

بر شالوده باور پراپ می‌توان گفت که دختر پوستین‌پوش در اسطوره و آیینی مرده ریشه دارد، اما کدام اسطوره و کدامین آیین؟ جستن آیین در پیوند با این بن‌مایه دشوار نیست. خویدوده در میان اعمال مزدیسنان کنشی نام‌آشناست. اهمیت این عمل در میان معتقدان بدان چنان است که برهم‌زدنش، پس از لواط و کشتن دین‌مرد، گران‌ترین گناه است (مینوی خرد، ۳۵ بند ۷) و انجامش از جمله کارهای نیکی است که فرد را سزاوار

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آر نه - تامپسون و بررسی روایت های... سمیه السادات طباطبایی

بهشت می سازد (همان، ۳۶ بند ۱۲) چراکه از بهترین و مهم ترین نیکی هاست (همان، ۳ بند ۴). این کنش چنان ارجمند است که اهریمن را ناتوان می سازد (شایست ناشایست، ص. ۲۳۳). کرفه اش گناه مرگزان<sup>۶</sup> را نابود می کند (همان، ص. ۱۰۱) و از دیدن چنان کرده نیکی، ترس و آسیب به مردم بدخواه و دیوان می رسد (دینکرد پنجم، کرده ۱۸). در کرده هشتادم کتاب سوم دینکرد که خویدوده نام دارد می توان اسطوره مرتبط با این آیین را جست. در این کرده، که دربردارنده استدلال هیرید است در برابر اعتراض یهودی بدین پیوند، سه گونه هم پیوندی شمرده می شود: هم پیوندی پدر با دختر، هم پیوندی پسر با مادر و هم پیوندی برادر با خواهر. هیرید برای هرگونه نمونه ای آغازین ترسیم می کند: هم پیوندی پدر با دختر در هم آمیزی اهورامزدا و سپندارمذ زمین ریشه دارد که کیومرث ثمر این پیوند است. نمونه آغازین هم آمیزی پسر با مادر را باید در فرو افتادن تخمک کیومرث بر سپندارمذ زمین جست که مشی و مشیانه از آن برآمدند و ایشان هم با یکدیگر نری و مادگی ورزیدند و آن را خویدوده برادر - خواهر نامیدند. اما افزون بر این اسطوره مزدایی می توان اسطوره ای کهن تر نیز جست؛ اسطوره ای زروانی که نشان می دهد در باورهای پیشازرتشتی ریشه دارد. در این اسطوره آمده است چون اورمزد زمین و آسمان را بیافرید اهریمن دیوان را گفت: «اورمزد را از این آفرینش چه سود مادام که در تاریکی شناور است. او نمی داند چگونه روشنایی را بیافریند. اما اگر عاقل بود به نزد مادرش رفته و با او می آمیخت. وی بار گرفته و خورشید را می زاید و چون با خواهرش درآمیزد ماه زاده خواهد شد». در این میان دیوی مهمی نام<sup>۷</sup> این سخن را به گوش اهورامزدا رسانده و او هم چنین می کند. این گونه ماه و خورشید زاده می شوند (Zaehner, 1955, p.147). زادن ستارگان هم در پی هم خوابگی اهورامزدا با دخترش رخ داد (ibid, p.151). در این اسطوره زروانی آشکارا

هم خوابگی اهورامزدا با محارم خویش (مادر، خواهر و دختر) به آفرینش خورشید، ماه و ستارگان انجامیده است. این باور زروانی به آموزه‌های مزدایی نیز راه می‌یابد و از این رو در اسطوره‌های زرتشت نیز درون‌مایه‌ای همسان می‌یابیم. در اسطوره‌ای مرتبط، زرتشت را می‌یابیم که در پیشگاه اهورامزدا زانو زده، درحالی‌که سپندارمذ دست بر گردن او انداخته است. زرتشت از اهورامزدا می‌پرسد: «این کیست که کنارت نشسته، او را این چنین دوست داری و او نیز دل‌بسته‌توست؟ تو که اهورامزدایی چشم از او برنگیری و نه او از تو چشم برگرداند...». اهورامزدا گفت: «این سپندارمذ دختر من و کدبانوی بهشت و مادر آفریدگان من است» (ibid, p.152). در متون مزدایی چنین تعبیری دیده می‌شود: «هر مرد را که زن نیست اسپندارمذ زن شود و هر زن را شوی نیست اورمزد شوی شود» (غیبی، ۱۳۹۷، ص. ۱۰۰).

اگر آموزه دینی یادشده خاستگاه تیپ 510B باشد این پرسش مطرح می‌شود که چرا دختر از تن دادن بدان می‌گریزد؟ در پاسخ باید گفت که مطابق با نظر پراپ شکل‌گیری تیپ مذکور مربوط به روزگاری است که دوران مزدپرستی به سرآمده است. برخلاف اسطوره‌های یادشده که با خویدوده همراه بود افسانه‌های مرتبط با این تیپ بر این پیوند خط بطلان می‌کشند و این همان دگرگونی و تحریفی است که دین زنده سبب‌سازش است. آنچه که گفته شد درباره قصه‌های رایج در مصر نیز صادق است، چراکه در اسطوره‌های پیشااسلامی این سرزمین هم نمونه‌هایی از هم‌پیوندی محارم دیده می‌شود. مثلاً ایزیس مادر و همسر حوروس، ایزد قوش‌سر، است (استورم، ۲۰۰۷، ترجمه اسماعیل‌پور، ۱۳۹۸، ص. ۵۳). نوت، ایزدبانوی آسمان، خواهر و همسر گب، ایزد زمین است (همان، ص. ۹۰). ایهی، ایزد موسیقی و رقص، ثمره هم‌آمیزی حوروس با دخترش حاروث، ایزدبانوی عشق، زیبایی و مادری است. همچنین در دیوارنگاره‌های به‌جامانده



تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

در اهرام سقاره نقش‌هایی از پادشاه به همراه شهبانویش به چشم می‌خورد؛ شهبانویی که دختر پادشاه است و پس از مرگ مادر همسر پدر شده است (Dobrev, 2004, pp.129). افزون‌براین در روایت ۳۱ نام دختر - ژولیده - نشانه‌ای است که با تکیه بر آن می‌توان از انتقال درون‌مایه مورد بحث از قلمرو ایران فرهنگی به دیگر سرزمین‌های جهان اسلام یاد کرد. علاوه‌براین در روایت ۲۶ که به عربستان متعلق است تصریح شده که پادشاه مجوسی است. افسانه ۲۴ که حَبُّ الرِّمَان نام دارد عیناً بازگفت افسانه ایرانی ناردانه است؛ شباهت چنان تام و تمام است که حتی نام افسانه در عربی برگردان دقیق نام افسانه ایرانی است. اگر بدانیم که انار و نام‌های زنانه مرتبط با آن در میان عرب‌تبارها جایگاه چندانی ندارد، برخلاف نقش و کارکرد انار و قداستش میان ایرانیان، درمی‌یابیم این افسانه نیز بسان بسیاری از هم‌نوعانش خاستگاهی ایرانی دارد. افزون‌براین بن‌مایه، نقش‌مایه‌های هندواروپایی بسیاری هستند که در سرزمین‌های عربی رواج دارند بی‌آن‌که بتوان در اسطوره‌ها و آیین‌های اقوام سامی‌تبار خاستگاهی برایشان یافت. افسانه ماه‌پیشانی که در عربی به نام اُمَّنَا الغُولَة شناخته می‌شود از این جمله است.<sup>۸</sup> بررسی داده‌های تاریخی، به‌نیکی، روشن می‌کند که نقل اسطوره‌ها/ افسانه‌های ایرانی‌تبار در میان اقوام گوناگون جهان اسلام جریان داشته است (ن.ک: ابن‌الندیم، ۱۹۹۰، ترجمه تجدد، صص. ۵۳۹-۵۴۳). مثال برجسته آن سیره فیروزشاه است؛ روایت/ ترجمه عربی *داراب‌نامه* فارسی که با پیوند بهمن با دخترش هما آغاز می‌شود، بخشی که در روایت فارسی حذف شده است! آنچه به نام سیره عنتره یا سیره سیف‌بن‌ذی‌یزن به‌عنوان سیره‌نامه‌های عربی می‌شناسیم انباشته است از موتیف‌های هندوایرانی؛ واقعیتی که به خوبی از رخنه کردن افسانه‌های ایرانی در جهان عربی - اسلامی حکایت می‌کند. در ادامه با

برشمردن خویشکاری‌های سازنده روایت‌های ایرانی و عربی و تبیین زیربخش‌های هر یک شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو روشن خواهد شد.

### ۲-۳. واری متن‌ی روایت‌های تیپ دختر پوستین‌پوش

برای آنکه بتوان به پرسش‌های مطرح‌شده پاسخ‌داد و [نا]درستی انگاره‌های پژوهش را بررسی‌د باید روشن کرد که هر یک از شش خویشکاری پیش‌گفته کدامین روایت‌ها را شامل می‌شوند. از این رو به تفصیل خواهیم گفت که هر خویشکاری در افسانه‌های گوناگون چگونه بازتاب یافته است.

### ۱-۲-۳. خویشکاری یکم: چستی و چرایی آزار پدر

معمولاً بیماری مادر و وصیت او در بستر مرگ آغازگر داستان است. زن از شوهرش می‌خواهد که پس از وی کسی را به همسری برگزیند که ویژگی مشخصی داشته باشد. در بیشتر روایت‌ها زن آنچه را بدو تعلق داشته — کفش، رخت، انگشتر، دستبند، گردنبند، پابند — در اختیار مرد می‌گذارد تا اگر اندازه کسی شد همسرش شود. مرد پس از مرگ همسرش، در پی برآوردن خواسته او، چنین زنی را می‌جوید ولی آن رخت یا ... تنها اندازه دخترش می‌شود. مرد بر ازدواج با دختر اصرار می‌کند و انکار دختر جز بر اصرار پدر نمی‌افزاید (افسانه‌های ۱، ۱۰، ۱۲، ۱۲-۳، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۳۱ و ۳۲).

در برخی روایت‌ها سفارش زن متفاوت است؛ مثلاً در روایت ۴ مادر می‌خواهد کسی را به زنی بگیرد که قالی بر دار را ببافد و در روایتی شنیده‌شده از کرمانج‌های خراسان کسی باید همسر مرد شود که تمام پشم‌های نیم‌رشته زن را بریسد. در یک مورد (روایت ۲) مادر وصیت می‌کند دختر خودش را بستاند نه غریبه را! البته گاه

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

وصیتی در کار نیست؛ مثلاً در روایت ۳ پادشاه چون دخترش را می‌بیند که از حمام آمده یک دل نه که صد دل عاشقش می‌شود. در روایت ۲-۱۲ نیز بازرگان دلباخته دختر خودش است. در روایت عربی ۲۶ از پادشاهی مجوس یاد می‌شود که دختر مادرمرده را می‌پروراند و دست‌آخر دل بدو می‌بازد. راوی تصریح می‌کند که چون پادشاه مجوس است خواستار ازدواج با دخترش است، چراکه در آیین مجوسان چنین کاری رواست. در قصه عربی دختر چوبی (۱-۲۲) گرچه زن وصیتی نکرده است، ولی به علت شباهت تام و تمام دختر با مادر، پادشاه تصمیم می‌گیرد با او ازدواج کند.

در پاره‌ای از روایت‌ها نه مرگ مادر که کشتن دختر آغازگر قصه است. در افسانه‌های ۶، ۱-۶، ۷، ۱-۴، ۱۲، ۱-۱۲، ۲-۱۲، ۱۶ و ۲۱ مردی را می‌یابیم که زن پابه‌ماهی دارد. او که قصد دارد برای مدتی از خانه دور شود (شکار - سفر) دستور می‌دهد اگر نوزاد دختر بود بکشندش. انجام این وظیفه اغلب به برادر دختر و گاه به دیگری سپرده می‌شود. در هر حال وی از انجام این کار سر باز می‌زند و نوزاد دور از چشم دیگران پرورش می‌یابد. از برخی گفته‌های قصه برمی‌آید که دختر در پناه برادر و مادر در همان کاخ پدری بزرگ می‌شود پنهان از چشم او. در افسانه ۲-۱۲ از زیرزمینی یاد می‌شود که دختر تمام عمرش را تا دوران بلوغ همراه با دایه و آموزگار آنجا سپری می‌کند. در این تحریر دختر بنا به مناسبتی مانند سال نو یا برای گشت و گذار در باغ از مخفیگاهش بیرون می‌آید. در همین حین پدر دختر را دیده و دل بدو می‌بازد. چون نام و نشان را جويا می‌شود درمی‌یابد دختر خودش است و دستور می‌دهد بکشندش. در افسانه عربی هیلانه پادشاه همسرش را در ایام بارداری ترک می‌کند، بی‌آنکه به کشتن نوزاد دختر امر کند. سال‌ها بعد بازمی‌گردد. دختر که گیسی زرین و گیسی سیمین دارد برای استقبال از پدر از شهر بیرون و از درختی بلند بالا می‌رود. پادشاه چون از دور

چشمش به دختر می‌افتد خاطرخواهش می‌شود و آن‌گاه که درمی‌یابد هیلانه دختر اوست می‌گوید «دختر من بر من حلال است». دختر چون پافشاری پدر بر ازدواج را می‌بیند می‌گریزد. در افسانه خواهر ملک‌احمد، بازرگان که از سفر بازمی‌گردد تصمیم می‌گیرد دختر پیرزن همسایه را برای پسرش خواستگاری کند؛ غافل از اینکه او دختر خودش است. چون با مخالفت سرسختانه پسر روبه‌رو می‌شود تصمیم می‌گیرد خود، دختر را بستاند. البته همان‌طور که اشاره شد تمام روایت‌ها دربردارنده خواست گناه‌آلود پدر نیستند. این خواست چنان نکوهیده است که برخی روایت‌ها آن را تحریف می‌کنند؛ مثلاً در افسانه ۳۰ از پادشاهی یاد می‌شود که دختر هفده‌ساله زیبارویی دارد که بر او سخت بیم‌ناک است و نمی‌داند در ایام سفر به چه کس بسپاردش. در افسانه الست‌عجب معلم مکتب‌خانه جایگزین پدر شده است و اگر سر در پی دختر می‌نهد نه برای کام گرفتن از او بلکه برای کشتنش است، زیرا دختر معلم را در حال پوست‌کندن شاگردش دیده است. در چلچراغ طلا هم گلک‌خان، تاجر چای، جای پدر را می‌گیرد. گفتنی است که در افسانه ۲-۲۲ برادر جانشین پدر شه و اوست که می‌خواهد با خواهرش ازدواج کند. گفتنی است که خواستگاری خواهر از سوی برادر در افسانه‌های عربی درون‌مایه‌ای پرسامد است، برخلاف افسانه‌های ایرانی (see: El-Shamy, 1979).

#### ۲-۲-۲. خویشکاری دوم: چاره‌اندیشی و گریز دختر

دختر می‌کوشد پدر را از تصمیم خود بازدارد؛ حتی نزد قاضی / ملا شکایت می‌برد، ولی او چنین حکمی می‌دهد: دختر کفش پاشنه‌دار به پا کند. پاشنه چوبی را ببرند؛ اگر خون آمد نباید این ازدواج سر بگیرد وگرنه جایز است (افسانه ۴). در افسانه‌های ۱۳ و ۲۸ استدلال پدر نزد قاضی به‌گونه‌ای است که این سروده باباطاهر را به‌یاد می‌آورد:

گلی که خود بدادم پیچ‌وتابش      باشک دیدگانم دادم آبش

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آر نه - تامپسون و بررسی روایت های... سمیه السادات طباطبایی

درین گلشن خدایا کی روا بی گل از مو دیگری گیرد گلابش  
مانند این استدلال در افسانه های یونانی نیز دیده می شود؛ مثلاً در افسانه «پدری که  
می خواهد با دخترش ازدواج کند» پدر در پیشگاه مرد روحانی چنین می گوید: «اگر  
مردی گوسفندی را پیروراند، خودش آن را بخورد بهتر است یا دیگری؟»  
(Dawkins, 1953, p. 253). دختر نمدپوش (روایت ۱-۱۸) از خویشان و مردمان روستا  
انتظار کمک دارد ولی همگی این کار را درست دانسته و از او می خواهند که بدان تن  
دهد. چون دختر از یاری دیگران ناامید می شود پی چاره می گردد و نام دیگر تیپ  
510B — پیراهنی مانند آفتاب، پیراهنی مانند ماه و پیراهنی مانند ستارگان — در همین  
چاره جویی ریشه دارد، زیرا در بسیاری از روایت های اروپایی این افسانه دختر به عنوان  
شرط ازدواج از پدر می خواهد که برایش سه پیراهن شگفت تهیه کند. برای مثال در  
افسانه آلمانی آلریراوه<sup>۹</sup> دختر می خواهد سه پیراهن داشته باشد: پیراهنی زرین مانند  
آفتاب، پیراهنی سیمین مانند ماه و پیراهنی درخشان مانند ستارگان که البته پدر هر سه  
را فراهم می کند (Grimms, 1853, p. 362) و در افسانه ایتالیایی ماریای چوبی دختر  
پیراهنی را طلب می کند به رنگ علفزار که تمام گل های جهان بر آن نقش بسته باشد  
(Calvino, 1980, p. 379). برخلاف روایت های اروپایی، در روایت های ایرانی و عربی  
دختر چنین چیزی از پدر نمی خواهد و تنها به همان رخت عروسی که شب زفاف تنش  
کرده اند بسنده می کند، ولی راه خلاص دیگری را می جوید. چاره اندیشی و تدبیر او بر  
دو قسم است:

۱. دختر به زرگر سفارش می دهد یا از پدر چنین می خواهد که چلچراغی بزرگ  
(پی سوز) از طلا بسازد؛ آن قدر بزرگ که در آن جا شود و آب و غذا به درونش برسد  
(روایت های ۱، ۱۲، ۱۲-۱، ۱۲-۲، ۱۲-۳). گاه این چلچراغ به شیء دیگری تبدیل

می‌شود مثلاً سماور طلا (روایت ۱۴). اما چراغ بسامد بیشتری دارد و از همین رو مارزلف تیپ A ۶۲۵\* را شمعدان طلا می‌نامد. در برخی روایت‌ها دختر به جای آنکه نزد زرگر برود پیش نجار رفته و از او می‌خواهد پوششی از چوب برایش بسازد؛ پوششی که دختر با رفتن به درونش به آدمکی چوبین بدل می‌شود (روایت‌های ۱۳، ۱-۱۳). در افسانه ۲-۲۲، ۱-۲۲، ۲۲، ۱۳، ۲۲-۲۲). در افسانه ۱۶ این دختر نیست که راه گریز را می‌جوید، بلکه برادر تصمیم می‌گیرد خواهر را از گزند پدر دور کند. از این رو شتری زرین می‌سازد، دختر را با گوهرهای فراوان در آن می‌نهد و برای شاهزاده روم می‌فرستد. در افسانه عربی دختر سلطان هم که بخش آغازین آن تحریف شده و طمع پدر در دختر به دل‌نگرانی برای او تبدیل شده، گاو زرین بزرگی می‌سازد، دختر را در آن نهان می‌کند و برای پادشاه سرزمین همسایه می‌فرستد تا در ایام سفر پاسدارش باشد.

۲. این بار دختر جامه‌ای از پوست فراهم می‌کند؛ جامه‌ای که تمام بدنش را می‌پوشاند و او را از پیکر انسانی خارج می‌کند (روایت‌های ۱۸، ۱-۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۵، ۳۱). جالب است که این شکل از تدبیر دختر در قیاس با نوع پیش در روایت‌های ایرانی چندان رایج نیست. می‌شود گمان کرد که لباس نم‌دین دختر در روایت ۱-۱۸ شکل تغییر یافته و معقول همان پوستینی است که در روایت‌های اروپایی شاهدش هستیم؛ مثلاً در افسانه آلمانی پیش‌گفته دختر از پدر می‌خواهد بالاپوشی فراهم آورد از پوست هزار حیوان. در روایت ۱۵ آمده است که دختر در جلد پیرزنی فرومی‌رود و این جای درنگ دارد. نظیر این درون‌مایه در افسانه عربی فاطمه زیبارو نیز دیده می‌شود با این تفاوت که فاطمه در جلد پیرمرد فرورفته است و وی از شر برادری که خواستارش است می‌گریزد (Al-Shahi & Moor, 1978, p.110). آنچه ژولیده، در افسانه مصری، بر زبان می‌راند نیز یادآور اوصاف یک پیرزن است. در افسانه فلسطینی

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

دختر گونی پوش دختر به جای پوستین در پوششی از گونی خود را پنهان می‌کند. گفتنی است که همواره شیء زرین و چوبین و پوستین در کار نیست. گاه دختر به سادگی چادر کهنه کنیزی را بر سر می‌کشید و می‌گریزد (روایت ۲، ۴، ۱-۴).

این دو شکل از چاره‌جویی را در روایت‌هایی شاهد هستیم که دختر به تنهایی می‌گریزد، ولی در بسیاری از تحریرها برادر نیز دختر را همراهی می‌کند. اگر همان برادری که از کشتن دختر سر باز زده است با او همراه شود به سادگی دست دختر را گرفته و می‌گریزد (افسانه‌های ۱۱، ۱-۱۱، ۲-۱۱، ۳-۱۱، ۲۱)، لیکن گاه برادر کوچک‌تر با اوست. در روایت ۸ دختر از خداوند می‌خواهد که او و برادرش را کبوتر گرداند. در روایت ۷ نیز دختر و برادر کوچک‌ترش به کبوتر تبدیل می‌شوند؛ البته دختر سه گردوی جادویی همراه دارد که با انداختن گردوی نخست در آب چشمه درختی بلندبالا از آن می‌روید و دختر از آن فراز می‌شود و با انداختن گردوی دوم در آب هر دو پیکر آدم می‌یابند. در روایت ۱۰ به یمن دعای دختر، او و برادرش بر بلندای درختی جای می‌گیرند که دست کسی بدان نمی‌رسد. نکته‌ای که تقریباً در تمام روایت‌ها تکرار می‌شود پناه‌بردن دختر به چشمه و درخت روئیده در کنارش است. در برخی روایت‌ها درخت خصلتی جادویی دارد؛ مثلاً هرچه آن را اره می‌کنند کلفت‌تر می‌شود (روایت ۷) یا هر بار که از دختر می‌خواهند پایین بیاید درخت بلندتر می‌شود (روایت ۱۹).

## ۲-۳. خویشکاری سوم: دیدار با شاهزاده و راه‌یابی به منزلگاه او

بسته به اینکه دختر چگونه از چنگ پدر می‌گریزد، آشنایی او با شاهزاده و راه یافتنش به قصر نیز متفاوت خواهد بود. در راه چاره‌نخست آن شیء بزرگ (چلچراغ...) به دست شاهزاده می‌رسد؛ اغلب آن را می‌خرد. سپس شیء را به اتاق خود برده و آنجا نگه می‌دارد. دختر که گرسنگی تاب‌وتوانش را بریده از درون نهانگاهش بیرون آمده و

به سینی غذای شاهزاده ناخنک می‌زند. شاهزاده که گمان می‌کند از غلامان کسی چنین می‌کند در گوشه‌ای از اتاق پنهان می‌شود تا ببیند کیست. دختر که به عادت همیشه بیرون می‌آید دستش رو می‌شود و به ناچار همه چیز را برای پسر بازگو می‌کند. پسر دل به مهرش می‌بندد و از وی می‌خواهد اتاق را هرگز ترک نکند تا دیگران از حضورش آگاه نشوند. در شکل دوم که دختر جامه‌ای چوبین یا پوستین دربردارد شاهزاده را که به قصد شکار آمده یا برای سیراب کردن اسبش می‌بیند. شاهزاده او را با خود به قصر می‌برد و به خدمتکاران می‌سپارد که در آشپزخانه کاری به او دهند. در برخی روایت‌ها دختر پوستین‌پوش که شکل و شمایل عجیب یافته در کنار دیوار قصر می‌نشیند. کنیزی از اهالی قصر او را دیده، اوصافش را برای بانویش بازگو می‌کند و این‌گونه به قصر راه می‌یابد (روایت‌های ۲۰، ۳۱). در این شکل دختر در آغاز ورود به قصر شاهزاده را نمی‌بیند، اما در روایت‌هایی که دختر به همراه برادرش یا به تنهایی گریخته بی‌آنکه تغییر شکل دهد شاهزاده در همان ابتدا با او ازدواج می‌کند (روایت‌های ۲، ۸، ۴، ۱-۴، ۱۰، ۱۷). در افسانه دختر نمدپوش شاهزاده او را گریان بر مزار مادرش می‌یابد و با کاروان خود همراهش می‌کند. به او وظیفه چراندن دو شتر، یکی کور و دیگری بینا، را می‌سپارد.

#### ۲-۲-۴. خویشکاری چهارم: رخدادی که به ازدواج با شاهزاده می‌انجامد

در آن دسته از روایت‌ها که دختر در شیء نهان شده و به اتاق شاهزاده راه می‌یابد در همان دیدار نخست آن دو به یکدیگر دل می‌بندند گرچه دسیسه دشمنان نمی‌گذارد به وصال یکدیگر برسند. در آن گروه که دختر را در آشپزخانه به کار می‌گمارند برگزاری جشن و پای‌کوبی سبب‌ساز دل‌باختن شاهزاده و ازدواج است. این بخش در روایت‌های اروپایی شفاف‌تر حکایت شده، زیرا در روایت‌های ایرانی و عربی بنابه آموزه‌های دینی



تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

شاهزاده در مهمانی زنان حضور ندارد و با شنیدن اوصاف دختر دل‌بسته‌اش می‌شود (روایت‌های ۱۳، ۲۰، ۲۸، ۳۱). در روایت‌های اروپایی مهمانی سه شب برگزار می‌شود و دختر هر شب یکی از آن پیراهن‌های شگفتش را به تن کرده و به مهمانی می‌رود. در مهمانی شاهزاده انگشترش را به او می‌دهد و همین انگشتر نشانه‌ای می‌شود که بعدتر از راز دختر پرده برمی‌دارد (see: Campbell, 1860, pp. 219-222). در افسانه عربی جلیده، شاهزاده انگشترش را به دختر می‌دهد، ولی در افسانه ژولیده، شاهزاده انگشترش را گم می‌کند و دختر آن را می‌یابد. در روایت‌های ۱۹ و ۲۵ که دختر پوستینی از پوست سگ بر تن دارد و در آشپزخانه کار می‌کند خود به مهمانی نمی‌رود، ولی بساط مهمانی شاهزاده را شبانه، دور از چشم دیگران، برپا می‌کند. چون مادر پسر می‌گوید که نمی‌داند انجام‌دهنده این کار کیست بار دیگر می‌گوید که فردا مهمانی دارد. شب را بیدار می‌ماند و درمی‌یابد دختر در جلد سگ فرو رفته است. نکته گفتنی آنکه در روایت‌های اروپایی از بدرفتاری با دختر از سوی شاهزاده یا مادرش یاد می‌شود و اینکه چیزی به قصد کتک‌زدن سمتش پرتاب می‌کنند. در مهمانی شبانه چون شاهزاده از دختر می‌پرسد اهل کجاست، پاسخ می‌شنود از آنجا که مثلاً جارو را پرتاب می‌کنند. در روایت‌های ایرانی فقط یک افسانه شامل درون‌مایه مهمانی است که در آن از پرسش و پاسخ معماگونه نشانی نمی‌بینیم. ولی در روایت ۱۵ که دختر جلد پیرزن به‌بردارد از بانوی خانه می‌خواهد که او را همراه خود به حمام ببرد. زن در برابر این درخواست سنگ‌پا بر سرش می‌کوبد. دختر از جلد پیرزن بیرون می‌آید و به حمام می‌رود. در برابر پرسش زن که اهل کجاست می‌گوید: سنگ‌پا به سرزنان و بار دیگر زن شانه بر فرق سرش می‌کوبد. دختر تاجر که به حمام می‌رود این بار می‌گوید اهل شانه‌به‌سرزنان است. در روایت‌های عربی نیز تنها ژولیده چنین درون‌مایه‌ای دارد.

شاهزاده پس از آشنایی با دختر بر آن می‌شود که به سفر برود تا او را بیابد. در این هنگام دختر انگشتر پسر را در میان خمیر می‌نهد و گرده‌ای می‌پزد تا قوت راهش باشد. وی با دیدن انگشتر به همه چیز پی می‌برد. بازمی‌گردد و با دختر ازدواج می‌کند. شاهزاده در روایت‌های ۱-۱۸ و ۲۲، که دختر شترچران شده است، درمی‌یابد شتر بینا هر روز لاغرتر و شتر کور فربه‌تر می‌شود. علت را جويا می‌شود. کمین می‌کند و می‌بیند که دختر در صحرا از لباس نمودین به درآمده است، پیراهنی زیبا به تن و جواهرات گران‌بها دربردارد. او می‌رقصد و می‌خواند:

شتر کور چرا کن                      شتر بینا نگاه کن

سپس پسر بازمی‌گردد، دختر را نزد خود می‌خواند و وامی‌داردش که لباس نمودین را از تن به‌درآورد.

۲-۲-۵. خویشکاری پنجم و ششم: نجات یافتن از شر بدخواه و گرد آمدن شاهزاده و دختر دشمن که بدخواه دختر است در روایت‌های ۶، ۶-۱، ۱۲، ۱۲-۱، ۱۲-۲، ۱۵، ۱۹، ۲۰ و ۲۲-۲ حضور ندارد، برخلاف دیگر روایت‌ها. در برخی افسانه‌ها دختری که از پیش نامزد شاهزاده بوده یا امید دارد که او را به همسری برگزیند بدخواه دختر می‌شود و بدو آسیب می‌رساند (روایت‌های ۱، ۸، ۱۰، ۱۴، ۱۶) و در برخی دیگر پدر که در پی انتقام کشیدن از دختر است به او گزند می‌رساند (۲، ۴، ۴-۱، ۱۲، ۱۲-۱، ۱۲-۲، ۱۲-۳، ۱۳، ۱۴، ۱۷، ۱۸-۱، ۲۵). در گونه نخست نامزد حسود به حضور دختر در خوابگاه شاهزاده پی می‌برد و در غیاب پسر به نیرنگی او را از آن شیء بیرون می‌کشد؛ مثلاً شمع‌های چلچراغ را روشن می‌کند تا دختر از گرما بی‌تاب شود و بیرون بیاید. سپس دختر را به قصد کشت می‌زنند و دور از قصر رها می‌کنند تا بمیرد. فردی (باغبان، چوپان،...) بر او رحم می‌آورد و تیمارش می‌کند تا بهبود یابد. پسر که بازمی‌گردد

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

درمی‌یابد دختر ناپدید شده است. از غم فراق بیمار می‌شود. پادشاه به امید درمانش فرمان می‌دهد هر که در شهر هست طعامی برای او بیاورد. دختر غذایی می‌پزد و انگشتر پسر را که بدو داده بود در میانش می‌نهد. پسر با دیدن انگشتر درمی‌یابد دختر زنده است و از جا و مکانش جويا می‌شود.

افزون‌براین درون‌مایه رایج (شناسایی به یاری انگشتر) شیوه‌های دیگری هم نقل شده است. برای مثال در افسانه زیتون، او از پیرمردی که نجاتش داده می‌خواهد اسبی از اسبان شاهزاده را برای تیمارداری بگیرد. چون موعد پس‌گیری اسبان می‌رسد اسب از خانه بیرون نمی‌آید. شاهزاده به حیاط قدم می‌گذارد تا جویای علت شود. دختر می‌آید بر اسب می‌زند و می‌گوید: «برو، از صاحبت چه خیری دیدم که از تو بینم». صدا و سخن دختر حقیقت را برای شاهزاده آشکار می‌کند. همچنین علاوه بر دشمنی دختری که نامزد شاهزاده است بدخواهی دختر کولی هم روایت شده است؛ درون‌مایه‌ای که در بن‌مایه دختر نارنج و ترنج نیز آمده است: شاهزاده که دختر فراری را بر فراز درخت می‌بیند از او می‌خواهد همان‌جا بماند تا به شهر برود و با خویشان و سازودهل بازگردد. در این بین دختر کولی بر سر چشمه می‌آید و عکس دختر را در آب می‌بیند؛ دیدن همان و کشتن دختر همان. دختر به گل بدل می‌شود و باقی ماجرا (روایت ۷).

در پاره‌ای از بازگفت‌ها پدر، دختر را رها نمی‌کند، بلکه در هیئت منجم/ درویش سر درپی دختر می‌نهد تا آنکه دختر را یافته و به منزلگاهش راه می‌یابد. شبانه نوزاد(ان) دختر را سر می‌برد و چاقوی خونین را در دامن/ جیبش می‌گذارد. صبح هنگام که نوزاد(ان) را غرق خون می‌یابند مادر را به قتل متهم می‌کنند. پستان و در بعضی بازگفت‌ها سر زن را می‌برند و در بیابان رها می‌کنند. مرد/ زن مقدسی دختر و فرزند(ان)ش را شفا می‌دهد. سالیان می‌گذرد و بار دیگر دختر و شاهزاده به یکدیگر

می‌رسند. دختر آنچه را بر او گذشته باز می‌گوید و شاهزاده به اشتباهش پی می‌برد. نکته شایان اهتمام آنکه دشمنی پدر فقط در روایت‌های ایرانی آمده است و از آن مهم‌تر اینکه درون‌مایه یادشده در پیوند با زاده شدن شاه‌عباس به کار رفته است. شاه‌طهماسب دختر را که از شر پدر دیوصفت گریخته است می‌یابد و با خود به حرمسرا می‌برد بدان امید که فرزندی بزاید؛ چراکه هیچ یک از زنان او فرزندی ندارند. با دعای درویش دختر بار می‌گیرد و به سفارش وی عباس نامش می‌نهند. پدر که در پی دختر است او را می‌یابد و آنچه نباید بشود می‌شود. سواری نورانی زن و فرزندش را زنده می‌کند تا پس از گذر سالیان شاه‌طهماسب زن و ولیعهدش را بازیابد. در روایت‌های ۹، ۱-۹ و ۲۴ این سنگدلی نه از پدر که از مادر سر می‌زند. این افسانه‌ها که انارخاتون، خانم‌ناری و حب‌الرمان (ناردانه) نام دارند درباره زنی هستند که با خوردن (دانه) انار بار می‌گیرد و دختری می‌زاید. چون دختر بزرگ می‌شود مادر کمر به قتلش می‌بندد، زیرا شوهرش که دیو است چنین می‌خواهد. آن که زن کشتن دختر را بدو سپرده است از انجام این کار سرباز می‌زند و پیراهن دختر را به خون کبوتر آغشته می‌کند. بعدتر که زن به واسطه دیو از زنده بودن دختر آگاه می‌شود او را می‌یابد و فرزندانش را سر می‌برد تا دختر به کشتن آنان متهم شود. پستان‌های دختر را می‌برد، سر بریده پسرش را به بغلش می‌هد و در بیابان رهاش می‌کند. در خواب سیدی نورانی فرزندش را زنده می‌کند و خودش را سالم در پایان هم نزد شوهرش بازمی‌گردد. در روایت‌های ایرانی این تیپ باز هم ردپای دیو دیده می‌شود. در روایت‌های ۱۱، ۱-۱۱، ۲-۱۱ و ۳-۱۱ برادر پس از آنکه از قصد و نیت پدر آگاه می‌شود با خواهرش می‌گریزد. دور از شهرودیار خود در بیابانی منزل می‌کنند که کنام دیوی است. خواهر پنهان از چشم برادر با دیو سروسری پیدا می‌کند. دیو و دختر هم‌دست می‌شوند تا برادر را از پا درآورند. بدن نیمه‌جان‌ش را به این گمان

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آر نه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

که مرده است رها می‌کنند ولی او که نجات یافته است دیو و در برخی بازگفت‌ها دیو و دختر هر دو را می‌کشد. در قسمت آغازین روایت عربی ۲۱ پادشاهی را می‌یابیم که دستور می‌دهد نوزاد دختر را بکشند؛ البته در این روایت تلاش شده است برای این تصمیم علتی تراشیده شود: رمال مغربی پادشاه را از نوزاد دختر بیم می‌دهد و می‌گوید که باید کشته شود. باقی ماجرا همانند قصه ایرانی است تا آنکه شاهزاده و خواهر، گریزان از پدر به غاری می‌رسند که پناهگاه راهزنان است. شاهزاده همه دزدان را می‌کشد مگر یکی را که همو با دختر هم‌بستر می‌شود و بعدتر به پیشنهاد و هم‌دستی دختر او را زخمی می‌کند، چشمانش را درمی‌آورد و در چاه می‌افکنند. عقل‌گرایی آغازین داستان در این جا هم نمایان است، چراکه راوی راهزن را جایگزین دیو کرده است.

نکته گفتنی آن‌که پراپ قهرمانان افسانه‌ها را به دو دسته تقسیم می‌کند: قهرمان جست‌وجوگر و قهرمان قربانی. قهرمان جست‌وجوگر کسی است که سر درپی شخص یا شیء مفقودشده نهاده و او/آن را می‌یابد و قهرمان قربانی آن که سرنوشت داستان بدو وابسته است (پراپ، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۳)؛ مثلاً در این تیپ دختر، قهرمان قربانی است نه جست‌وجوگر چراکه وی درپی چیزی نیست که بیابد، ولی رشته داستان به سرنوشت او بسته است. افزون‌براین پراپ قصه را آن بسط و تطوری می‌داند که از شرارت (A) یا کمبود و نیاز (a) آغاز شده و با گذر از خویشکاری‌های میانجی به ازدواج (W)، پاداش (F)، التیام (K) و یا... ختم می‌شود. این بسط و تحول در قصه «حرکت» نام دارد (همان، ص. ۱۸۳). برخی قصه‌ها تک‌حرکتی هستند؛ یعنی از A شروع و به W یا... منتهی می‌شوند و برخی دیگر دو حرکتی. بدین معنا که قصه پس از شرارت/فقدان نخستین و گذار از خویشکاری‌های میانی به ازدواج یا جبران مافات می‌رسد، ولی بار

دیگر شرارت یا فقدانی تازه رخ می‌نماید و حرکتی دیگر آغاز می‌شود. با توجه این توضیحات و آنچه پیش‌تر در باب روایت‌ها گفته شد می‌توان جدول ۲ را در تبیین نوع قهرمان و حرکت در افسانه‌های یافت‌شده ترسیم کرد:

جدول ۲: نوع قهرمان و حرکت در افسانه‌ها

Table 2: Hero type and move in legends

ردیف	قهرمان/حرکت	شماره روایت
۱	قهرمان - قربانی	در تمام روایت‌ها دختر قهرمان قربانی است.
۲	قهرمان - جست‌وجوگر	۱۲/۱-۱۲/۱۲/۳-۱۱/۲-۱۱/۱-۱۱/۱۱/۱۰/۱-۹/۹/۸/۷/۵/۱-۴/۴/۳/۲/۱ ۲۷/۲۶/۲۵/۲۴/۲۱/۱-۱۸/۱۸/۱۷/۱۶/۱۴/۳-۱۲/۲
۳	روایت‌های تک‌حرکتی	۲۲/۱-۲۲/۲۲/۲۰/۱۹/۱۵/۲-۱۳/۱-۱۳/۱۳/۱-۶/۶ ۳۲/۳۱/۳۰/۲۹/۲۸/۲۳/۲
۴	روایت‌های دوحرکتی	۱۲/۱-۱۲/۱۲/۳-۱۱/۲-۱۱/۱-۱۱/۱۱/۱۰/۱-۹/۹/۸/۷/۵/۱-۴/۴/۳/۲/۱ ۲۷/۲۶/۲۵/۲۴/۲۱/۱-۱۸/۱۸/۱۷/۱۶/۱۴/۳-۱۲/۲

پس از آشنایی با خویشکاری‌های سازنده روایت‌ها، زیربخش‌های هر یک و نیز نوع قهرمان و حرکت در آن‌ها اکنون می‌توان به پرسش‌های آغازین بازگشت و بدان‌ها پاسخ داد.

### ۳. نتیجه

بررسی‌های انجام‌گرفته روشن می‌کند که از تیپ دختر پوستین‌پوش در ایران هجده روایت و در کشورهای عربی مصر، عربستان، مراکش، سودان، فلسطین، عراق و اردن چهارده روایت بنیادین، همراه با شماری روایت‌های ثانوی، در دست است. باید گفت

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

که این تیپ برآمده از اسطوره‌ای است که هم‌آمیزی پدر - دختر را کنشی ایزدی و آفرینشگر می‌داند؛ اسطوره‌ای که با آیین‌های محارم‌آمیزی آدمیان مرتبط است. تلاش و پافشاری پدر بر سرگرفتن این پیوند - و در برخی روایت‌ها همراهی اطرافیان با او - در نکوداشت این کنش ریشه دارد و در مقابل مخالفت دختر و گریختنش از پیامدهای باورهای دینی متأخرست. از جمله راه‌های گریز روایت‌شده فرورفتن در پوست حیوان است که نام پوست الاغ در فهرست آرنه - تامپسون و نام پیشنهادی این پژوهش، دختر پوستین پوش، برخاسته از آن است. براساس آنچه در بخش پیش گفته شد می‌توان نام‌گذاری مارزلف را نادرست دانست. گرچه وی در افسانه‌های ایرانی تیپ دختر پوستین پوش را یافته (ن.ک: تیپ 510B\* در طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی) با این حال در نام‌گذاری زیرشاخه 510B از آنچه در فهرست آرنه - تامپسون آمده عدول می‌کند و هر دو زیرشاخه را خاکسترنشین می‌نامد. درست آن است که از نام‌گذاری یادشده در فهرست مذکور پیروی می‌کرد. البته نام پیشنهادی «دختر پوستین پوش» از پوست الاغ بسی بهتر است، زیرا از یک سو پوست انواع حیوانات را شامل می‌شود و از دیگر سو نباید از یاد برد که پوشیدن پوست خر در روایت‌های ایرانی گردآمده نقل نشده است. اگر آرنه و درپی او تامپسون تیپ 510A را خاکسترنشین می‌نامد به علت پیوند میان دختر و خاکستر است، زیرا دختر خدمتکاری فرودست می‌شود و وظیفه‌اش بیرون ریختن خاکستر آتش. به همین سبب وی سیندرلا نام می‌گیرد، چراکه این نام از واژه‌ای لاتینی به معنای خاکستر گرفته شده است (بتلهایم، ۱۹۷۷، ترجمه شریعت‌زاده، ۱۳۹۵، ص. ۳۱۹). تأکید بر پیوند میان دختر و خاکستر در روایت‌های اروپایی زیرشاخه 510B بسی بیش از روایت‌های ایرانی و عربی است. در روایت‌های اخیر به این نکته اشاره شده است که دختر در آتش‌خانه به کار گرفته می‌شود، اما به چه کاری، روشن نیست.

حتی در آنجا که به نقش او در آشپزخانه اشاره می‌شود می‌بینیم که وظیفه آماده‌سازی غذا را عهده‌دار است (افسانه‌های ۱۹ و ۲۵) نه بیرون ریختن خاکستر را و این دلیلی است که نشان می‌دهد اطلاق عنوان خاکسترنشین بر این زیرشاخه نادرست است. افزون‌براین دختر در تمام روایت‌های این تیپ به آشپزخانه راه نمی‌یابد. آنجا که دختر برای گریز از پدر راه نخست را برمی‌گزیند اصلاً گذارش به آشپزخانه نمی‌افتد و با خاکستر سروکاری ندارد. این هم علت دیگری است حاکی از نام‌گذاری اشتباه «خاکسترنشین» و لزوم تصحیح آن.

بررسی شش خویشکاری پیش‌گفته و ساختار روایت‌های سازنده هر یک نشان می‌دهد که در تمام این روایت‌ها، چه تک‌حرکتی و چه دوحرکتی، دختر نقش قهرمان قربانی را بازی می‌کند، چراکه گریز او از پدر و پیوستنش به شاهزاده فرجام قصه را رقم می‌زند. علاوه‌بر قهرمان قربانی در روایت‌های دوحرکتی قهرمان جست‌وجوگر هم حضور دارد؛ البته در این باب نکات مهمی را باید گوشزد کرد: ۱. در آن دسته از روایت‌ها که پدر سر درپی دختر می‌نهد یا افسانه‌هایی مانند خانم‌ناری که مادر خود دختر را می‌یابد یا دیگری را برای این کار برمی‌گزیند این فرد شرور است که کنش جست‌وجو از او سر می‌زند. به دیگر بیان در این روایت‌ها با ضدقهرمان جست‌وجوگر مواجه‌ایم نه قهرمان؛ ۲. در آن دسته از روایت‌ها که نامزد یا خاطرخواه شاهزاده دختر را می‌یابد و از قصر می‌راند این دختر رانده‌شده است که از قهرمان قربانی به قهرمان جست‌وجوگر تبدیل می‌شود نه شاهزاده، زیرا وی برای یافتن دختر و بازگرداندنش به قصر کاری انجام نمی‌دهد؛ ۳. در افسانه‌هایی که دختر همراه با برادر بزرگ‌تر خود می‌گریزد و به وصال دیو تن می‌دهد دختر از قهرمان قربانی به شرور و ضدقهرمان تبدیل می‌شود. از این‌رو برادر او را می‌یابد و به سزای خیانتش می‌رساند.



تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

بازگفت‌های ایرانی و عربی در هر خویشکاری حضور دارند. واکاوی این روایت‌ها روشن می‌کند که تحریرهای ایرانی و عربی این تیپ هم‌سانند و اگر تفاوتی هم در کار هست در صورت‌های فرعی است نه بنیادی. با تکیه بر توضیحات بخش پیش می‌توان نقش مایه‌های زیرشاخه 510B را در روایت‌های ایرانی و عربی کاوش شده این‌گونه ترسیم کرد:

### **I. دختر ناچار می‌شود از خانه بگریزد:**

الف. پدر دختر خواستار ازدواج با اوست [گاه فرد دیگری چنین خواسته‌ای دارد]؛

ب. مادر به تحریک دیو - شوهر قصد کشتن دختر را دارد.

### **II. دختر راه گریزی می‌جوید:**

الف. شیء بزرگی فراهم می‌آورد و در آن پنهان می‌شود. آن شیء به دست شاهزاده

می‌افتد؛

ب. دختر در لباسی از چوب پنهان و به آدمک چوبی بدل می‌شود؛

ج. دختر در پوستینی فراهم‌آمده از پوست حیوان نهران می‌شود؛

د. دختر همراه با برادر می‌گریزد.

### **III. دختر به قصر شاهزاده راه می‌یابد:**

الف. شاهزاده شیئی را که دختر درونش است به خوابگاه خود می‌برد؛

ب. شاهزاده دختر چوبین / پوستین پوش را می‌یابد و به قصر می‌برد [یا کنیزان

شهبانو او را می‌یابند و با خود به قصر می‌برند]؛

ج. شاهزاده دختر را که همراه برادرش است، می‌یابد و با خود همراه می‌کند.

### **IV. شاهزاده عاشق دختر می‌شود:**

الف. شاهزاده دختر پنهان‌شده در شیء را می‌بیند و خاطرخواهش می‌شود؛

- ب. شاهزاده دختر را بدون لباس چوبی یا پوستین دیده و دل بدو می‌بازد؛  
ج. شاهزاده از همان ابتدا که دختر را کنار چشمه‌سار می‌بیند خواهانش می‌شود.

#### **۷. شاهزاده با دختر عروسی می‌کند:**

این بخش دو شاخه دارد:

- الف. بازشناسی دختر و ازدواج با او. روایت‌هایی ذیل این شاخه می‌گنجند که دختر به پیکر دیگر درآمده است (آدمک چوبی / پوستین).  
ب. پشت سر نهادن دسیسه بدخواه [نامزد پسر] و ازدواج با دختر. روایت‌هایی در این شاخه می‌گنجند که دختر به پیکر دیگر درنیامده است.

#### **۶. فرجام قصه**

- الف. ازدواج با شاهزاده پس از گذر از شر نامزد بدخواه پسر؛  
ب. ازدواج با شاهزاده و پس از آن درنده‌خویی پدر / مادر دختر (کشتن فرزند دختر)؛ یاری‌رسانی مرد/زن مقدس (زنده شدن فرزند)؛ بازشناسی فرزند از سوی شاهزاده و بازگشت دختر به قصر؛  
ج. در روایت‌هایی که دختر به دیو می‌پیوندد قصه با کشتن دیو [و گاه دیو و دختر] به دست برادر پایان می‌یابد.  
بنابر آنچه گذشت می‌توان زیرشاخه 510B را در افسانه‌های ایرانی و عربی به سه‌گونه تقسیم کرد. این دسته‌بندی بر شالوده راه‌گزینی است که دختر برمی‌گزیند، زیرا نحوه گریختن او دیگر رخدادهای افسانه را رقم می‌زند. گونه‌های زیرشاخه 510B چنین‌اند:

۱. 510B. دختر پنهان‌شده در شیء؛
۲. 510B. دختر پوستین‌پوش / آدمک چوبی؛
۳. 510B. دختر و برادرش.

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... سمیه السادات طباطبایی

جدول ۳: خلاصه نقش‌مایه‌ها

Table 3: Summary of motifs

نقش‌مایه	زیرشاخه الف	زیرشاخه ب	زیرشاخه ج	زیرشاخه د
<b>I</b> علت گریختن دختر	درخواست ازدواج پدر از دختر	قصد مادر برای کشتن دختر به تحریک دیو - شوهر	—	—
<b>II</b> چگونگی گریز دختر	پنهان شدن در شیء بزرگ	پنهان شدن در لباس چوبین	در برکشیدن پوست حیوان	گریز همراه با برادر
<b>III</b> راه یافتن دختر به قصر شاهزاده	بردن شیء به خوابگاه شاهزاده	همراهی دختر چوبین / پوستین پوش با شاهزاده	همراهی دختر و برادرش با شاهزاده	—
<b>IV</b> دل‌باختن شاهزاده	بیرون آمدن دختر از شیء و رویارویی با شاهزاده	دیدن دختر بدون پوشش چوبین/پوستین	دیدار با دختر و دل باختن بدو	—
<b>V</b> ازدواج با شاهزاده	بازشناسی دختر و ازدواج با او (آدمک چوبی/پوستین پوش)	پشت سر نهادن دسیسه بدخواه [نامزد پسر] و ازدواج با دختر	—	—

VI. فرجام	ازدواج با شاهزاده	ازدواج با شاهزاده و پیوستن دختر به دیو و نبرد برادر با دیو	_____
قصه	پس از گذر از شر نامزد بدخواه پسر	پس از آن کشته شدن فرزند دختر؛ یاری‌رسانی مرد/زن؛ بازشناسی فرزند از سوی شاهزاده و بازگشت دختر به قصر	

### پی‌نوشت‌ها

۱. بتلهایم سیندرلا را مشهورترین و احتمالاً محبوب‌ترین قصه پریان می‌داند. وی برای اثبات درستی ادعای خود بدین اثر ارجاع می‌دهد:

Funk and wagnalls Dictionary of Folklore (NewYork:Funk and wagnalls, 1950).

۲. خویشتکاری پنجم در تمام روایت‌ها موجود نیست، ولی در بسیاری از روایت‌ها آمده‌است.

۳. برای مطالعه نمونه‌ای از کاربست الگوی فرامتنی پراپ ن.ک: طباطبائی، ۱۳۹۹، صص. ۳۷-۵۶.

۴. Baba Jaga: جادوگر قصه‌های روس.

5..Aranyāni

۶. Margrazan : گناهکاری که نباید زنده گذاشتش (مستحق مرگ).

7. Mahmi

۸. نویسنده در جستاری مستقل رشته‌های پیوند میان روایت‌های ایرانی و عربی این نقش‌مایه را بررسی کرده است.

9. Allerleirauh

تیپ دختر پوستین پوش در فهرست آرنه - تامپسون و بررسی روایت‌های... \_\_\_\_\_ سمیه السادات طباطبایی

## منابع

- ابن الندیم، م. (۱۹۹۰). *الفهرست*. ترجمه م. تجدد (۱۳۸۱). تهران: اساطیر.
- استورم، ر. (۲۰۰۷). *اسطوره‌ها و افسانه‌های شرق*. ترجمه ا. اسماعیل پور (۱۳۹۸). تهران: چشمه.
- الولساتن، ل. پ. (۱۳۹۸). *قصه‌های ایرانی توپوزقلی میرزا*. به اهتمام ا. مارزلف و ا. وکیلیان. تهران: ثالث.
- الولساتن، ل. پ. (۱۳۷۴). *قصه‌های مشدی گلین خانم*. ویراسته ا. مارزلف و همکاران. تهران: نشر مرکز.
- انجوی، ا. (۱۳۹۴). *عروسک سنگ صبور*. به اهتمام ا. وکیلیان. تهران: نشر مرکز.
- بتلهایم، ب. (۱۹۷۷). *افسون افسانه‌ها*. ترجمه ا. شریعت‌زاده (۱۳۹۵). تهران: هرمس.
- پراپ، و. (۱۳۹۴). *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: توس.
- الجبور، م. (۲۰۱۷). *الحکایة الشعبية فی البادية الأردنية الشمالية*. بی‌مک: دارالکتاب الثقافی للنشر.
- جهازی، ن. (۱۳۸۱). *افسانه‌های جنوب (بوشهر)*. تهران: مدبر.
- الجهیمان، ع. (۲۰۰۰). *أساطیر شعبية من قلب جزيرة العرب*. الرياض: دار أشبال العرب.
- خزاعی، ح. (۱۳۷۹). *افسانه‌های خراسان*. مشهد: ماه‌جان.
- درویشیان، ع. و خندان، ر. (۱۳۸۱). *فرهنگ افسانه‌های مردم ایران*. تهران: کتاب و فرهنگ.
- دینکرد سوم (۱۳۸۱). گزارنده: ف. فضیلت. تهران: فرهنگ دهخدا.
- دینکرد پنجم (۱۳۸۸). گزارنده: ژ. آموزگار و ا. تفضلی. تهران: معین.
- رحمانی، ر. (۱۳۷۴). *افسانه‌های دری*. تهران: سروش.
- سادات اشکوری، ک. (۱۳۵۲). *افسانه‌های اشکور بالا*. تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- شاکر، ی. (بی‌تا). *حکایات من الفلکلور المغربي*. دارالنشرالمغریة.
- شایست‌ناشایست (۱۳۶۹). آوانویسی و ترجمه ک. مزداپور. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

الشویلی، د. (۱۹۸۶). *القصص الشعبي العراقي في ضوء المنهج المورفولوجي*. بغداد: دارشؤون الثقافة العامة.

طباطبائی، س.، و طباطبائی، ف. (۱۳۹۹). خنده و کنش جنسی در بن‌مایه «دختری که نمی‌خندد». *فرهنگ و ادبیات عامه*، ۳۵(۸)، ۳۷-۵۶.

غیبی، ب. (۱۳۹۵). *دوازده متن باستانی*. تهران: انتشارات محمود افشار.

فرج، ا. (۱۹۷۵). *القصص الشعبي في الدقهلية. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب*.

قاسم‌زاده، م. (۱۳۹۷ و ۱۳۹۸). *افسانه‌های ایرانی*. تهران: هیرمند.

کمال، ه. (۱۹۹۹). *قالت الراوية. القاهرة: ملتقى المرأة والذاكرة*.

مارزلف، ا. (۱۹۸۴). *طبقه‌بنادی قصه‌های ایرانی*. ترجمه ک. جهان‌داری (۱۳۹۵). تهران: سروش.

مجلة الفنون الشعبية. شماره ۳۸ و ۳۹ (۱۹۹۳)؛ شماره ۴۹ (۱۹۹۵)؛ شماره ۷۲ و ۷۳ (۲۰۰۷)؛

شماره ۸۴ (۲۰۰۹). القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.

مینیوی خرد (۱۳۵۴). ترجمه ا. تفضلی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

## References

- Al-Jaboor, M. (2017). *The folk tale in the northern Jordanian desert*. Dar Al-Kitab Al-Thaqafi Publishing.
- Al-Johaiman, A. (2000). *Folk myths from central Arabia*. Dar Ashbaal Al-Arab.
- Al-Shahi, A. & Moor, F. C. T. (1978). *Wisdom from the Nile: a collection of folk-stories from northern and central Sudan*. Clarendon Press.
- Al-Showayli, D. (1986). *Iraqi folktales*. House of Folklore Affairs.
- Amos, D. B. (2011). *Folktales of the Jews: tales from Arab lands* (vol. 3). The Jewish Publication Society.
- Bettelheim, B. (1977). *The uses of enchantment: The meaning and importance of fairy tales*. (translated by A. Shariatzade). Hermes.
- Bushnaq, I. (1986). *Arab folktales*. Pantheon Books.
- Calvino, I. (1980). *Italian folktales*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Campbell, J. F. (1860). *Popular tales of the West highlands: orally collected*. Edmonston and Douglas.
- Darvishian, A., & Khandan, R. (2002). *The legends of the Iranian people*. Book & Culture.
- Dawkins, R. M. (1953). *Modern Greek folktales*. Clarendon Press.

- Dobrev, V. (2004). *A new necropolis from the old Kingdome at south Saqqara*. M.Brta.
- El-Shami, H. (1979). *Brother and sister type 872, a cognitive behavioristic analysis of a middle Eastern Oikotype*. Indiana University.
- Elwell-Sutton, L. P. (1995). *Tales of Mashadi Galin Khanom* (edited by Marzolph). Markaz.
- Elwell-Sutton, L. P. (2019). *Topuz Gholi Mirza: Iranian tales* (edited by Marzolph & Vakilian). Sales.
- Enjavi, A. (2015). *Patient stone doll*. Markaz.
- Faraj, A. (1975). *Poetry stories in Dakahlia*. The Egyptian General Book Organization.
- Ghasemzade, M. (2018). *Iranian legends*. Hirmand.
- Gheybi, B. (2016). *Twelve ancient texts*. Afshar Publishers.
- Grimm, J., & Grimm, W. (1853). *German popular tales and household stories*. C.S. Francis and Co.
- Ibn Nadim. (1990). *Al-Fihrist* (translated by M. Tajadod). Asatir.
- Jahazi, N. (2002). *South legends (Bushehr)*. Modabber.
- Kamal, H. (1999). *The narrator said*. Women and Memory Forum.
- Khazayi, H. (2000). *Legends of Khorasan*. Mahjan.
- Marzolph, A. (1984). *Typologie des persischen volksmarchens* (translated into Farsi by K. Jahandari). Soroosh.
- Mazdapoor, K. (trans.). (1990). *Shayest Nashayest*. Cultural Readings Foundation.
- Muhawi, I., & Kanaana, Sh. (1989). *Speak, bird, speak gain: Palestinian Arab folktales*. University of California Press.
- Propp, V. (1997). *Theory and history of folklore*. University of Minnesota Press.
- Propp, V. (2015). *Morphology of the folktale* (translated by F. Badrei). Toos.
- Rahmani, R. (1995). *Dari legends*. Soroosh.
- Sadat Eshkevari, K. (1973). *Legends of upper Eshkevar*. Ministry of Culture and Arts.
- Shakir, Y. (N.D). *Tales from Moroccan folklore*. Moroccan Publishing.
- Storm, R. (2007). *Legends & myths of India, Egypt China & Japan* (translated into Farsi by A. Esmailpoor). Cheshmeh.
- Tabatabayi, S. (2020). Laughter and sexuality at "girl who does not laugh" motif. *Literature and Popular Culture Journal*, 35, 37-56.
- Tafazoli, A. (trans.). (1975). *Minooye Kherad*. Iranian Culture Foundation.
- Zaehner, R. C. (1955). *Zurvan, a Zoroastrian dilemma*. Clarendon Press.



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی